Kokand University

Globallashuv sharoitida ona tili va adabiyotning ijtimoiy ahamiyati va uni saqlash tamoyillari

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA TO‘PLAMI

Qo‘qon-2025

“GLOBALLASHUV SHAROITIDA ONA TILI VA ADABIYOTNING IJTIMOIY AHAMIYATI VA UNI SAQLASH TAMOYILLARI”

MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

Qo‘qon-2025

UO‘K: 316.422.42
KBK 60.56(5Ў)

Qo‘qon universiteti direktori
G‘.E.Zohidov tahriri ostida

TAHRIR KENGASHI

1. Zeboxon Qobilova – Qo‘qon universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, filologiya fanlari doktori, professor

2. Shuhrat To‘xtasimov – O‘zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi rektori, professor.

3. Akhlaq Ahmad Ahan – Jawaharlal Nehru universiteti Fors va Markaziy Osiyo tadqiqotlari markazi rahbari, professor.

4. Maqsud Asadov –O‘zRFA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti direktor o‘rinbosari, filologiya fanlari doktori, professor.

5. Bahodir Karim – Alisher Navoiy nomidagi O'zbek tili va adabiyoti universiteti professori, filologiya fanlari doktori.

6. Minhojiddin Mirzo – O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi raisining birinchi o‘rinbosari, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori.

7. G‘ayrat Majidov – O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi raisi o‘rinbosari**.**

8. Botirjon Ergashev – Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros ilmiy-tadqiqot instituti direktori.

9. Hulkar Hamroyeva – O‘zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi professori, filologiya fanlari doktori.

10. Shahlo Naraliyeva – Qozog‘iston Respublikasi Jumabek Tashenev universiteti Xalqaro hamkorlik departamenti direktori, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

11. Rustam Sharipov – Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Jadidshunoslik ilmiy-tadqiqot markazi direktori, filologiya fanlari doktori.

12. Salimjon G‘aniyev – Qo‘zog‘iston Respublikasi Amir Temur jamg‘armasi xalqaro bo‘lim boshlig‘ining o'rinbosari, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori.

To‘plamni nashrga tayyorlaganlar: Sh.Jumanova, M.Imomaliyeva, N.Tursunova, Sh.Payg‘amova, S.Ergasheva, N.Javharova, X.Raimova.

4. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. - Тошкент: Ўқитувчи, 1992. - 159 б.

5. Ибн Сино. Тиб қонунлари. I жилд. -Тошкент: Фан, 1981. - 380 б.

6. Волков Г.Н. Этнопедагогика. - Москва: Просвешчение, 1974. - 240 с.

RAUF PARFI VA UOLT UITMEN IJODIDA OZODLIKNING POETIK IFODASI

Umrzakova Muattar Oybek qizi,
Qo‘qon universiteti Andijon filiali o‘qituvchisi.

ANNOTATSIYA. Tezisda Uolt Uitmen va Rauf Parfi she’riyatida ozodlik konsepsiyasining obrazli-semantik ifodasi qiyosiy o‘rganiladi. Tahlil uchun Uitmenning “Song of Myself”, “Song of the Open Road”, “I Hear America Singing” asarlari va Rauf Parfining “Og‘riq”, “Turkiston yodi”, “Shamollar”, “Bitiktosh”, “Ona tilim” bilan bog‘liq lirik matnlari tanlangan. Lirik “men”, yo‘l, kenglik, xalq ovozi, tarixiy xotira va so‘zning axloqiy mas’uliyati asosiy qiyosiy mezonlar sifatida belgilanadi. Tadqiqotda har ikki shoirga xos umumiy insonparvarlik yo‘nalishi bilan bir qatorda Amerika demokratik tajribasi va Turkiston tarixiy xotirasiga xos milliy-madaniy farqlar ajratiladi. Natijada poetik erkinlikning ikkita o‘ziga xos modeli tavsiflanadi.

KALIT SO‘ZLAR: Uolt Uitmen, Rauf Parfi, ozodlik, qiyosiy poetika, yo‘l obrazi, Turkiston, lirik “men”, tarixiy xotira.

ABSTRACT. This thesis presents a comparative study of the figurative and semantic expressions of the concept of freedom in the poetry of Walt Whitman and Rauf Parfi. For the analysis, Whitman’s “Song of Myself”, “Song of the Open Road”, and “I Hear America Singing” are selected alongside Rauf Parfi’s lyrical texts related to “Og‘riq” (The Pain), “Turkiston yodi” (The Memory of Turkestan), “Shamollar” (The Winds), “Bitiktosh” (The Inscribed Stone), and “Ona tilim” (My Mother Tongue). The lyrical “I”, the road, vastness, the voice of the people, historical memory, and the moral responsibility of the word are established as the primary comparative criteria. Along with a shared humanistic orientation characteristic of both poets, the study distinguishes national-cultural differences unique to the American democratic experience and the historical memory of Turkestan. Consequently, two distinct models of poetic freedom are characterized.

KEYWORDS: Walt Whitman, Rauf Parfi, freedom, comparative poetics, the image of the road, Turkestan, lyrical “I”, historical memory.

Ozodlik konsepsiyasi turli davr va adabiy an’analarda turlicha mazmun kasb etsada, shaxsning o‘zligini anglashga intilishi uning muhim umumiy nuqtasi bo‘lib qoladi. XIX asr amerikalik shoiri Uolt Uitmen va XX asr o‘zbek shoiri Rauf Parfi ijodini ana shu nuqtadan o‘rganish qiyosiy poetika uchun samarali imkoniyat yaratadi. Uitmenda erkinlik individual ovoz, ochiq makon va demokratik hamjihatlik bilan bog‘lansa, Parfida u vijdon, tarixiy xotira va milliy o‘zlikka daxldor kechinmalar bilan yaqinlashadi. Biroq ushbu farqlash shoirlarning butun merosini yagona sxemaga solish emas, tanlangan asarlardagi ustuvor badiiy yo‘nalishlarni izohlash uchun xizmat qiladi [1; 4].

Tadqiqotning maqsadi ikki shoir matnlarida ozodlik qanday ifoda vositalari bilan shakllantirilishini aniqlash hamda ularning tipologik mushtarak va farqli jihatlarini asoslashdan iborat. Asosiy qiyos mezonlari quyidagilar: lirik subyektning maqomi; yo‘l, shamol va kenglik obrazlarining semantikasi; xalq va Vatan bilan munosabat; ritm hamda sintaksisning badiiy vazifasi. Izlanishda komparativ, kontekstual va semantik tahlil usullaridan foydalanildi. Ikki shoir o‘rtasida bevosita ijodiy ta’sir bo‘lganini isbotlash mazkur tezisning vazifasi emas: o‘xshashliklar tipologik parallellar sifatida tahlil qilinadi.

Uitmenning “Song of Myself” she’rida lirik “men” o‘zligini tasdiqlash orqali boshqa odamlar bilan umumiylikni ham ochadi. Asardagi o‘zini ulug‘lash ohangi tashqi hokimiyatdan mustaqil mavjudlikka intilish sifatida o‘qiladi. Shu bilan birga, boshqa insonlarning tajribasini qabul qiluvchi ochiq subyekt obrazi yuzaga keladi [1]. Bunda erkinlikning boshlanish nuqtasi — insonning o‘z ovozini tan olishi; uning davomiyligi esa boshqalarning ham shunday ovozga egaligini inkor etmasligidir. Bu demokratik ko‘p ovozlilik tamoyilini yaratadi.

Rauf Parfining “Og‘riq” she’rida lirik subyekt o‘zini tarixiy qismatdan ajratib tasavvur qilmaydi. “Har kim o‘z qalbiga o‘zidir hoqon” satri subyektning ichki hukmronligi va vijdon mustaqilligini qisqa badiiy formulaga jamlaydi [4, 2-b.]. Biroq bu ichki mustaqillik qulay xotirjamlik tarzida berilmagan. U milliy armon, xotira va ma’naviy tanlov bilan sinovdan o‘tadi. Shunday qilib, Uitmenda lirik “men” ko‘pincha o‘z mavjudligini ochiq nishonlasa, Parfida u tarixning og‘ir savollari qarshisida o‘zligini himoya qiladi.

Ikki asardagi “men”ning tub mushtarakligi — o‘zligi uchun javobgar subyektni yaratishidir. Farq esa badiiy hissiyotning yetakchi registrida kuzatiladi: Uitmenda kengayish, yaqinlashish va hayotni qabul qilish intonatsiyasi faol; Parfida esa iztirob, xotira va qat’iy e’tiqod uyg‘unligi ko‘proq seziladi. Bunday qiyos har ikki shoirning lirikasini siyosiy shiorlar yig‘indisiga aylantirmay, ruhiy kechinma darajasida o‘rganish imkonini beradi. Lirik subyektning ijtimoiylikka chiqish yo‘li har xil bo‘lsa-da, uning axloqiy markazi erkin fikrlash huquqiga borib taqaladi.

“Song of the Open Road”da ochiq yo‘l shaxs irodasi uchun imkoniyat maydoni sifatida quriladi. Lirik qahramon kelajakdagi yo‘nalishini o‘zi tanlashga tayyor; tashqi makon shu ichki tanlovning badiiy davomidir. Yo‘l — erkin yurish, yangi uchrashuv, ilgari noma’lum tajribaga ochiqlik va o‘zini qayta kashf qilish jarayoni [2]. Shu sababli bu matnda makon ko‘proq istiqbolga qaragan: ufqning kengligi hali kechilmagan hayot yo‘llarining ramziy ekvivalenti vazifasini bajaradi.

Rauf Parfining “Turkiston yodi” she’rida yo‘l makoniy belgi bo‘lish bilan birga, tarixiy xotira yukini ko‘taruvchi obrazdir. She’rning boshidagi “Naqadar uzundir, og‘irdir bu yo‘l” misrasi yo‘lni shunchaki fizik masofa emas, murakkab tarixiy tajriba sifatida o‘qishga undaydi [4, 3-b.]. Kenglikning o‘zi ham yengillik bermaydi: u xotiralarni uyg‘otadi, lirik subyektni ajdodlar va yurt taqdiri bilan yuzlashtiradi. Shuning uchun Uitmendagi yo‘l tanlov erkinligiga yo‘nalgan bo‘lsa, Parfida ozodlik sari harakat tarixiy yo‘qotishlarni eslash majburiyati bilan tutashadi.

Bu farqni “ochiq imkoniyat makoni” va “xotira bilan to‘lgan makon” atamalari orqali belgilash mumkin. Biroq ular bir-birini inkor etmaydi. Ikkala modelda ham yo‘l turg‘unlikka qarama-qarshi qo‘yilgan: inson o‘ziga va dunyoga munosabatini harakat davomida aniqlaydi. Uitmenda yo‘lovchining qadam tashlashi, Parfida esa tarixiy yo‘lning davom etishi tasviri shaxsni faol ruhiy subyekt sifatida ko‘rsatadi. Demak, o‘xshash yo‘l obrazlari turli tarixiy sharoitlarda farqli semantik vazifa bajaradi.

Uitmen tabiatni inson uchun begona, yengib o‘tilishi kerak bo‘lgan muhit deb emas, uning erkin mavjudligini qo‘llab-quvvatlovchi olam sifatida tasvirlaydi. Yer, o‘t-o‘lan, havo va kenglik tasvirlari lirik subyektning hayot bilan hamnafasligini anglatadi. “Song of Myself”dagi o‘t obrazi insonlarni umumiy mavjudlik tajribasida birlashtiradi; “Song of the Open Road”dagi ufq esa yashashning kengayuvchi imkoniyatlarini ko‘rsatadi [1; 2]. Tabiat tasviri bu yerda falsafiy mushohadadan ajralmaydi, lekin ko‘pincha tasdiqlovchi, hayotbaxsh ohang bilan uyg‘unlashadi.

Rauf Parfining “Shamollar” she’rida tabiat belgisi bo‘lgan shamol murakkabroq psixologik va ijtimoiy mazmun oladi. Matnda daraxtlar, shamol, temir, daryo kabi obrazlar insonning bezovta xotirasi va zamon ziddiyatlari bilan yonma-yon keladi [4, 6-b.]. Shamol faqat manzara unsuri emas: u kishilar va Vatanlar ovozi ko‘chuvchi semantik maydonni yaratadi. She’rning parchalangan sintaktik oqimi, keskin assotsiativ o‘tishlari ruhiy notinchlikni kuchaytiradi. Natijada ozodlikni istash tashqi kenglikka chiqish bilangina emas, indamaslikka qarshi axloqiy qaror bilan ham bog‘lanadi.

Tabiat bilan ijtimoiy dunyo munosabatini qiyoslaganda, har ikki shoirdagi tabiiy obrazlar insonni voqelikdan ajratmay, aksincha, unga chuqurroq bog‘lashini ko‘ramiz. Uitmenda shamol va havo ko‘proq erkin nafas, ochiqlik va o‘z-o‘zini tasdiqlash kontekstida ishlashi mumkin; Parfida esa tabiat ovozi tarixning to‘xtamagan savollariga hamohanglashadi. Bu tahlil obrazlar ma’nosi shoirning butun ijodida doim bir xil

degani emas. U tanlangan she’rlar kontekstida kuzatiladigan yetakchi poetik tendensiyalarni ifodalaydi.

Uitmenning “I Hear America Singing” she’rida jamiyat turli mehnat egalari ovozlari yig‘indisi orqali gavdalanadi [3]. Har bir kishi o‘z ishiga xos ohangda kuylaydi; umumiy Amerika obrazi ana shu ovozlarning birgalikda mavjud bo‘lishidan hosil bo‘ladi. Shoir xalqning yagonaligini bir ovozga bo‘ysundirish orqali emas, xilma-xil ovozlarga bir sahifada joy berish orqali poetiklashtiradi. Shu ma’noda erkinlik badiiy so‘zning demokratik tuzilishida ham kuzatiladi. Biroq bu tasvirni o‘sha davr Amerika jamiyatidagi barcha ijtimoiy ziddiyatlarning to‘liq aks ettirilishi deb tushunmaslik kerak.

Parfining “Turkiston yodi”, “Bitiktosh” va “Ona tilim” bilan bog‘liq she’rlarida esa jamoa ko‘pincha tarixiy davomiylik, til va ajdodlar xotirasi orqali shakllanadi. “Bitiktosh”da tosh yodgorligi ortida uzoq tarixdan kelayotgan ma’naviy bardosh va erk xotirasi turadi [4, 7-b.]. “Turkiston yodi”da tarixiy shaxslar va makoniy timsollar lirik subyektning bugungi kechinmalariga qo‘shiladi. Adabiyotshunos Olim Oltinbek ham Parfi poetikasidagi Turkiston mavzusini milliy xotira, birlik va tarixiy adolat masalalari bilan aloqadorlikda tahlil qiladi [5]. Shunday qilib, Parfida ozodlikning jamoaviy ko‘lami xotirani qayta tiklash jarayonida kuchayadi.

Ikkala shoir uchun so‘z muhim ijtimoiy kuchdir. Uitmen erkin shaxsni umumiy dunyoga olib chiqadigan inklyuziv lirik ovozni yaratadi; Parfi esa tarixiy sukutni buzishga intiladigan so‘zning ma’naviy mas’uliyatini oldinga suradi. Birinchisida umumiylikning tayanch obrazi turfa ovozlar jo‘rligi, ikkinchisida — dard va xotirani saqlagan milliy hamjamiyatdir. Bunday farqni millatlarning “tabiati” bilan emas, muayyan badiiy matnlarning tarixiy konteksti va ifoda strategiyasi bilan tushuntirish ilmiy jihatdan to‘g‘riroqdir.

Uitmenning erkin vaznli satrlari, keng sanashlar va takrorlar bilan qurilgan nutqi uning demokratik kenglik haqidagi tasavvurini qo‘llab-quvvatlaydi. Parfi esa ayrim she’rlarida qat’iy band va qofiyadan foydalansa, ayrim matnlarida erkin sintaksis, nasriy-poetik qurilish hamda kuchli assotsiativ kesimlarga murojaat qiladi. Xususan, “Shamollar”dagi keskin nominativ parchalarning almashinuvi voqelikning yaxlit, sokin manzara emasligini his qildiradi [4, 6-b.]. Demak, erkinlik g‘oyasi har ikki shoirda faqat mazmundan emas, ritm, sintaksis va kompozitsiyadan ham anglashiladi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, tipologik mushtarakliklar uch yo‘nalishda jamlanadi: birinchidan, lirik subyekt mustaqil fikrlash huquqini himoya qiladi; ikkinchidan, yo‘l va kenglik ruhiy harakatning badiiy ifodasiga aylanadi; uchinchidan, she’riy so‘z shaxs bilan jamoa o‘rtasida ko‘prik quradi. Farqli jihatlar esa erkinlikka olib boruvchi emotsional yo‘nalishda yaqqol: Uitmen ko‘proq kengayuvchi hayotiy imkoniyat va demokratik jo‘rlikka urg‘u beradi, Parfi esa tarixiy uzilish, milliy o‘zlik va vijdoniy

qarshilikning fojiali mazmunini kuchaytiradi. Bu farqlarni mutlaq qoida sifatida emas, tanlangan matnlar yuzasidan chiqarilgan tahliliy xulosa sifatida baholash zarur.

Rauf Parfi va Uolt Uitmen ijodida ozodlik konsepsiyasi bir xil she’riy formula bilan cheklanmaydi. Uitmenning lirik “men”i tanlov erkinligi, tabiat bilan birlik va turli ijtimoiy ovozlarni tan olish orqali kengaysa, Parfi subyekti Vatan, til va tarixiy xotira oldidagi javobgarlik orqali o‘zligini anglaydi. Har ikki shoirda yo‘l, makon va ovoz obrazlari shaxsning harakatdagi ruhiy qiyofasini yaratadi. Qiyos natijasi ozodlikni poetik makonning ikki modeli — kelajakka ochilgan imkoniyat hamda xotira bilan to‘lgan ma’naviy makon — sifatida tushuntirishga asos beradi. Shuning uchun ularning asarlarini bir-biriga ta’sir isboti sifatida emas, erkinlikning turli tarixiy-adabiy sharoitlarda yuzaga kelgan o‘ziga xos badiiy talqinlari sifatida o‘rganish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Whitman, W. Song of Myself. The Walt Whitman Archive. https://whitmanarchive.org/item/ppp.01663_01690

2. Whitman, W. Song of the Open Road. The Walt Whitman Archive. https://whitmanarchive.org/item/ppp.00473_00563

3. Whitman, W. I Hear America Singing. The Walt Whitman Archive. https://whitmanarchive.org/item/ppp.00707_00725

4. Parfi, R. Ona Turkiston. She’rlar. Ziyouz elektron kutubxonasi (to‘plamning elektron nusxasi), 1–7-b. https://n.ziyouz.com/books/uzbek_zamonaviy_sheriyati/Rauf%20Parfi.%20Ona%20Turkiston.pdf

5. Oltinbek, O. Rauf Parfi she’riyatida Turkiston // Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatlarının Güncel Sorunları Bilgi Şöleni-1. TURKSOY, 2024. 474-betdan. https://cdn.turksoy.org/f24f9395-6dad-4f94-8370-39c4085c620d

6. Turkistonim kabi yonar u... Rauf Parfi she’riyatida inson orzusi, jamiyat ideali va ozodlik talqini // Oyina. 07.02.2024. https://oyina.uz/uz/article/2477

7. LeMaster, J. R., Kummings, D. D. (eds.). Walt Whitman: An Encyclopedia. New York: Garland, 1998. The Walt Whitman Archive electronic version.

Uzoq JO‘RAQULOV. A’ZAM O‘KTAM SHE’RIYATINING UCH ASOSI.....488-492

Salimjon GANIYEV, Matluba SHUKUROVA. THE POETIC LEGACY OF AZAM UKTAM: INNOVATIONS……..492-498

Shahlo NARALIYEVA, Asror ALLAYAROV. THE PEDAGOGICAL FEATURES OF AZAM UKTAM'S POEMS: MORAL, SPIRITUAL, AND CULTURAL EDUCATION IN MODERN UZBEK POETRY……..…498-503

Aziz RAJABIY. A’ZAM O‘KTAM SHE’RIYATIDA MUSIQA SAN’ATI TALQINI …….504-508

Dilrabo ANDANIYAZOVA. A’ZAM O‘KTAMNING BADIIY TIL MAHORATI……508-512

Zulfiya MARUFOVA. A’ZAM O‘KTAM SHE’RIYATIDA MILLIY ESTETIK VA AXLOQIY QADRIYATLAR TALQINI ……512-515

Shahodat ISAXONOVA. A’ZAM O‘KTAM SHE’RIYATIDA TARIXIYLIK FALSAFASI……...….516-519

Sobirjon OTABOYEV. A’ZAM VA O‘KTAM SHOIR…….…….519-522

Musharrafxon IMOMALIYEVA. A’ZAM O‘KTAM IJODIGA NAZAR……..……..522-526

Shahboz ERGASHEV. MAVSUMIY-MAROSIM FOLKLORIDA JISMONIY TARBIYA G‘OYALARI VA ULARNING PEDAGOGIK TALQINI……..526-531

Muattar UMRZAKOVA. RAUF PARFI VA UOLT UITMEN IJODIDA OZODLIKNING POETIK IFODASI……531-535

Nilufarxon MUQIMJONOVA. A’ZAM O‘KTAM SHE’RIYATIDA XALQONA RUH……..…536-539